

Лариса Буряк

ЖІНОЧІ ПОРТРЕТИ ДАНИЛА МОРДОВЦЯ В КОНТЕКСТІ ІСТОРІОГРАФІЧНОГО АНАЛІЗУ

Історія знає непоодинокі випадки, коли дуже популярні постаті відступають у небуття і з часом про них навіть забувають. Проходить час і вони вириваються із глибин минулого саме тоді, коли суспільство прагне нових істин, осмислення і розуміння глибинних соціокультурних, психологічних процесів, проникнення у закономірності та випадковості карколомних поворотів власної історії.

У другій половині XIX ст. ім'я Данила Мордовця було надзвичайно популярним, а сам він був постаттю до однакової міри, як талановитою і неординарною, так і суперечливою та неоднозначною. Автор чисельних історичних романів та оповідань, який виявив дивовижну плодовитість на цій ниві, Д.Мор-

довець був так само відомим публіцистом, етнографом, поетом і просто популяризатором української та російської історії. Більшість його творів була присвячена українській тематиці. Серед гучних в той час романів та історичних оповідань Д.Мордовця були "Царь и гетьман", "Сагайдачный", "Тимош", "Булава и бунчук", "Крымская неволя", "Дві долі" (роман, присвячений Юрію Хмельницькому та Івану Сірку), "Гайдамачина", "Палий" та інші, більшість з яких, за відомих обставин виходила російською мовою і лише деякі українською.

До того ж, Д.Мордовець вважався людиною високо авторитетною в українському громадському колі Петербурга, і був "на той час ніби за проводиря українського життя у столиці"¹, одним із тих небагатьох активних представників українського громадянства, до якого всі звертались по допомогу. Він листувався ледь не з усіма відомими українськими письменниками та громадськими діячами тієї доби. Серед його кореспондентів були П.Куліш, М.Костомаров, О.Кониський, Б.Грінченко, М.Старицький, М.Драгоманов, І.Нечуй-Левицький, М.Лисенко, Олена Пчілка, М.Коцюбинський та інші. В 1896 р. широко відмічався 50-літній ювілей творчої діяльності Д.Мордовця, який, супроводжуючись, як і слід у цих випадках, вечерею у кращих українських традиціях, буквально "розворушив українське громадянство" і наступного року у Петербурзі було організовано ще міцнішу й активнішу громаду².

В той же час багато непослідовностей, навіть історичних неточностей, яких припускався Д.Мордовець, до певної міри брак критичної думки та чітко відокремленого громадського та політичного світогляду, ускладнених індивідуальною хиткою вдачею самого письменника, сформували досить неоднозначне ставлення до нього сучасників і критиків. М.Драгоманов в одному із своїх листів ще у 1876 р. виніс Д.Мордовцю вирок, заявивши, що у нього "вінегрет в голові"³. А С.Єфремов дозволив собі ще більш нищівну та безапеляційну оцінку його творчості: "автори історичних романів дуже мало тямлять власне історії, oprіч Мордовця, який не тямить нічого сінько"⁴.

Про Д.Мордовця можна було б сказати, що він одночасно був демократом і консерватором, людиною принциповою і в той же час здатною до компромісів, писав статті на захист

української мови і разом з тим співробітничав у “реакційних” російських журналах, виступав як україно, так і русофілом, ентузіастом у дослідженні як української, так і російської історії. Можливо, саме через наявність цих суперечностей і протиріч феномен Д.Мордовця дуже непросто піддавався вивченню та розумінню і довгий час залишався поза пильною увагою літературознавців та істориків. Подібна спадщина, яка відступає від заданих канонів, не укладається у задалегідь відпрацьовані кліше, складно підлягає дослідженню.

Тим не менш, творча спадщина Д.Мордовця – це цілий культурно-історичний пласт, без якого не можна уявити собі український культурний простір другої половини XIX ст. і який, звичайно, не можна ігнорувати, займаючись серйозним аналітичним осмисленням української історії.

Навіть перший і досить поверховий погляд на постать Д.Мордовця та на його творчість дає підстави зробити висновок, що його роботи, при всій їхній неоднозначності, складають суттєвий доробок української історіографії, а сама літературно-публіцистична спадщина, до певної міри, є відбитком непростих соціокультурних, психологічних та ідеологічних процесів та настроїв, притаманних українському петербурзькому середовищу другої половини XIX ст.

Проте дана стаття не претендує на всеохоплюючий історіографічний аналіз спадщини Д.Мордовця. В ній робиться спроба розглянути одну із складових його історико-літературної спадщини, а саме, оригінальне чотирьохтомне видання, що вийшло у Петербурзі у 1874 р і яке включало в себе історичні сюжети, присвячені понад ста відомим жіночим постатям⁵. Ця робота складає лише незначну частину його спадщини, але, щодо своєї актуальності вона була неперевершеною. Підготовкою і виданням цієї роботи Д.Мордовець ще раз засвідчив, що він був напрочуд мобільним і актуальним для своєї епохи у тому розумінні, що як публіцист, звик оперативного відгукуватись на виклики часу. Його таланти письменника і хист історика давали можливість актуальні проблеми тодішнього соціуму представляти і інтерпретувати крізь призму історії.

Відомо, що друга половина XIX ст. була часом загостреної уваги суспільства до гендерної проблематики, до так званого “жіночого питання”. На початку 70-х рр. XIX ст., у Петербурзі

і у Києві, вийшов цілий ряд робіт, присвячених цій тематиці, серед яких були праці Джона Стюарта Мілля, В.Іконнікової та інш.⁶. Примітно, що переклад і редагування другого видання Мілля було зроблено Марком Вовчком, яка належала до одного із Д.Мордовцем кола українських петербурзьких інтелектуалів, а передмова була написана відомою діячкою-феміністкою М.Цебриковою. В передмові особливо наголошувалось на зацікавленості тодішнього суспільства жіночим питанням і відмічалось, що: “При медленности, с какою вообще книги серьезного содержания расходятся в публике, второе издание книги Милля “О подчиненности женщины” служит доказательством живого и глубокого участия, которое возбуждает в нашем обществе так называемый женский вопрос...”⁷. В цій ситуації вихід роботи Д.Мордовця був своєрідною та своєчасною відповіддю на потреби суспільства в цілому та його українофільської частини, зокрема.

Чотирьохтомну роботу Д.Мордовця можна розглядати як одну із перших спроб застосувати гендерну методологію до висвітлення історії. В роботі над цим виданням письменника цікавили “...женщины, их нравственная физиономия, их деятельность, их стремления и душевные симпатии...”⁸. Через “історію жінок”, їхнє життя, діяльність, смаки та пристрасті аналізуються і самі історичні події, тенденції, політичні зміни від часів Київської Русі до XIX ст., що відбувались на теренах України, Великого князівства Литовського, Речі Посполитої та Російської імперії. На перший погляд, роботу Д.Мордовця не можна віднести до розряду класичної історичної фемінології в межах існуючих на сьогоднішній день її дефініцій та інтерпретацій. Останніми передбачається, що історична фемінологія як наука має дотримуватись, так би мовити, “подвійної” присутності жінки у дослідженні – жінки, яка досліджує і жінки, яку досліджують. Але слід зазначити, що такий підхід до визначення історичної фемінології виглядає дещо спрощеним, оскільки, як показує життя, дуже часто зустрічаються жінки із “чоловічими характерами”, так само, як чоловіки із “жіночими характерами”. Якщо говорити про характер Д.Мордовця, то невідомо, чого було в ньому більше – жіночого чи чоловічого. У даному випадку “жіноча історія” постає ніби крізь призму чоловічого світосприйняття, але такого, що зазнало сильного

фемінного впливу.

Розглядаючи особливості гендерної методології, яку використовує Д.Мордовець, не можна не враховувати ряд особливих факторів, що зумовили її специфіку. Серед них, можливо, на одному із перших місць знаходяться факти його біографії, які не могли не відбитися на психології письменника, баченні ним подій, їхній інтерпретації, а отже, на роботі в цілому. Почати хоча б з того, що "Русских женщин..." Д.Мордовець присвятив трьом своїм найближчим та найдорожчим жінкам - дружині, донці та онуці. Погляди Д.Мордовця як на життя, так і на історію, значною мірою формувалися під впливом дружини, з якою він оженився ще будучи студентом Петербурзького університету і яка була на сім років старша за нього та вже мала від першого шлюбу вже п'ятеро дітей. Цей шлюб в свій час викликав подив у його друзів, про що писав М.Г.Чернишевський: "Бывшая госпожа Пасхалова действительно сделалась ныне госпожою Мордовцевою к немалому удивлению знающих его и ее людей... По-видимому эту женщину привело к браку стремление найти верного покровителя своим сыновьям и дочерям на случай, если с нею что-нибудь случится..."⁹.

Дещо в іншому ключі оцінювала стосунки Д.Мордовця і Г.Н.Пасхалової їхня донька В.Александрова, яка у своїх спогадах наголошувала на непересічних здібностях своєї матері і підкреслювала, що та була надзвичайно талановита, "мала блискучу пам'ять, дар красномовства, чудово володіла віршем, знала мови: французьку, німецьку, англійську та латинську, а з слов'янських – польську, чеську, сербську, годі вже говорити про українську..."¹⁰. Віддаючи належне своєму батькові, шануючи його талант письменника та дослідника, вона в той же час відмічала, що "мій батько, як людина м'яка до безхарактерності, цілком підпав під вплив моєї матері, що відбивалося добре на юнакові, як і завжди буває, коли жінка старше віком за юнака і не закохана в нього"¹¹. У Д.Мордовця, як і у будь-кого іншого в подібній ситуації міг сформуватись змішаний, або мускулінно-фемінний тип світосприйняття. Д.Мордовець не цурався визнати і навіть був переконаний в тому, що жінка так чи інакше спрямовує волю чоловіка по доброму чи злому шляху, що саме вона задає хід і тон історичному життю, "начиная с детской и кончая гостиной, школой, кабинетом мужа,

брата и сына, направляет и мужа, и брата, и сына то добрым советом, то любовью, то лаской, то слезами по тому направлению, которое женщина скорее, чем мужчина избирает в силу чуткости своего сердца и своей впечатлительности и руководит мужчиной в добром или обратном этому направлении"¹². Суто чоловіча психологія, не в змозі визнати за жінкою пріоритет у суспільстві. А якщо так, то можна стверджувати, що історична фемінологія, за умов розширення меж її дефініції, могла б мати в особі Д.Мордовця першопроходця ще майже за сто років до свого офіційно визнаного існування.

Д.Мордовець орієнтував своїх "Русских женщин...", як і решту інших, праць, для широкого загалу, "притом для общедоступного чтения"¹³ і навіть називав свої історичні сюжети "популярними оповіданнями". Він зауважував, що не мав на увазі проводити самостійне історичне дослідження і тим більш не ставив за мету вивчення феномену кожної із жінок, на долю яких випало історичне безсмертя чи то внаслідок обставин, чи то їхньої особистої харизматичності. Щоб запобігти звинувачень у недоброякісності свого інтелектуального продукту, як це інколи траплялось із творами Д.Мордовця, він відверто визнавав, що ці книги є ні що інше, як просто систематичне викладення більш-менш загально відомих фактів із життя "історичних жінок", яке було складене вцілому на підставі вже відомих праць "почтенных представителей русской исторической науки: С.М.Соловьева, Н.И.Костомарова, К.Н.Бестужева-Рюмина и других"¹⁴.

Окресливши мету свого видання, Д.Мордовець визначав своє місце в даній роботі як систематизатора та популяризатора історії, наполягаючи на тому, що "очерки наши представляют сборник об избранном нами предмете всего того, что сказано об этом предмете в десятках томах специальных и неспециальных исторических исследований, и предназначены собственно и исключительно для тех читателей, которые или поставлены были бы в невозможность, по недостатку времени и другим причинам, или не решились бы да и не осилили бы, прочесть все то, что нами здесь сжато изложено, когда оно рассеяно в отдельных многотомных трудах русских историков..."¹⁵.

Не дивлячись на те, що сам Д.Мордовець дуже скромно

окреслив місце власної персони у роботі над жіночою історією, він разом із тим розробив і намагався дотримуватися певних принципів, покладених в основу роботи. Аби надати їй відповідної солідності і науковості він виокремив чотири історичні епохи, і відповідно до них побудував галерею жіночих образів. Правда, при цьому Д.Мордовець не дуже переймався тим, наскільки його хронологія збігається з існуючими на той час схемами періодизації історії провідних вчених. Всю історію Д.Мордовець умовно розділив на допетровські і нові часи, а останні, в свою чергу, ще на три складові частини - першу та другу половини ХУІІІ ст. та ХІХ ст.

Відбір жіночих постатей до кожної із книг здійснювався автором за принципом: "если женщина служила так или иначе выражением своего времени..."¹⁶. На думку Д.Мордовця, жінка - героїня його сюжету, повинна була бути, якщо не уособленням епохи вцілому, то, принаймі, найбільш характерних її рис, потреб та прагнень.

На перший погляд, Д.Мордовця менш за все цікавив національний фактор у жіночих характеристиках. Всіх жінок він називав "русские женщины", хоча сюди дивним способом потрапили княгиня Ольга, Інґігерда, Софія Вігтовтовна, Олена Глинська, Софія Палеолог, Марина Мнішек, Мотря Кочубейвна, Ганна Монс, Анастасія Скоропадська, Марта Скавронська, княжна Тараканова та багато інших. Сам він пояснював це тим, що, хоча вони за своїм походженням не належали східно-руській землі, але були пов'язані із її визначними подіями. Зважаючи на соціально-психологічну кон'юнктуру суспільства, культурні смаки більшості русифікованого населення, загальну політичну ситуацію, наявність цензури, те, що ці книги виходили у Петербурзі і звичайно ж, російською мовою, стає зрозумілим, чому таким спрощеним і невиразним був національний фактор у дослідженні Д.Мордовця. Між тим, українська історична лінія хоча і малопомітно, але органічно була вплетена у сюжети про жінок, долі яких в багатьох випадках так чи інакше були пов'язані з Україною. Прикладами можуть бути історії княгині Тараканової - доньки Олекси Розумовського та Єлизавети Петрівни, Марини Мнішек, молодша сестра якої була одружена із князем відомого українсько-польського роду Костянтином Вишневецьким, княгині Нагалі Долгорукової-

Шереметевої, яка після довготривалих страждань та випробувань опинилась у київському монастирі тощо.

Слід віддати належне Д.Мордовцю в його спробі не просто зібрати разом сюжети про більш - менш відомих жінок, але й до певної міри їх проаналізувати. Його цікавлять жіночі характеристики і доля самих жінок в залежності від їхніх особистих рис, здібностей, освіти. Д.Мордовець аналізує західні і східні руські типи жіноцтва, порівнюючи їхнє вміння орієнтуватись у ситуаціях, впливати на події, приймати відповідні, правильні чи згубні, рішення. Не залишається поза увагою Д.Мордовця жіноча мода та модні традиції в західній та московській Русі, а також відносини між чоловіком і жінкою, їхня еволюція в залежності від змін епох. Отже, робота Д.Мордовця над жіночою історією, її всілякими проявами та перепетіями, може бути розглянута як спроба провести своєрідні історичні гендерні дослідження.

Гендерна історія в інтерпретації Д.Мордовця постає крізь призму ХІХ ст. Серед героїнь його портретної галереї були в першу чергу ті, що знаходились в центрі уваги тогочасного суспільства, чії образи викликали інтерес та зацікавленість у більшості пересічних громадян. Крізь жіночі історичні образи, які були зібрані та представлені Д.Мордовцем у чотирьох-томному виданні, проступають його досить стримані та ненав'язливі оцінки. Керуючись правилом, що історик викладає лише тільки факти, а читач сам повинен сформулювати своє ставлення до подій чи історичних героїв, Д.Мордовець був обережний щодо висновків та винесення "вироків". Тим не менш, в роботі відверто простежуються його симпатії або антипатії, співчуття, засудження, захоплення, розчарування тощо. Спектр неприхованих, а інколи прихованих авторських емоцій є цікавим вже сам по собі. При більш детальному розгляді та аналітичності він дає можливість скласти певне уявлення про наявні пріоритети, шкалу моральних, ідеологічних, соціальних цінностей, яких дотримувався Д.Мордовець та його оточення.

Симпатії Д.Мордовця, знаходились на боці жінок так званої західної Русі, до якої він відносив литовські та українські землі. Жіночий тип східної або московської Русі був значно менш привабливим, оскільки на ньому, за його висловом, ле-

жав відбиток “теремного життя”, яке всім вже тоді було відомо “своею непривлекательной стороною”¹⁷.

Серед західних жіночих постатей допетровської епохи Мордовець акцентує увагу на таких, як Софія Вітовтовна – донька великого князя литовського Вітовта, і дружина московського князя Василя Дмитровича, Олена Глинська – племінниця нащадка старовинного князівського роду Михайла Глинського, яка зайняла московський престол після одруження із Василем III, Марія Гольшанська, що стала другою дружиною знаменитого князя Андрія Курбського після його втечі із Москви на Волинь.

До кола західних жінок Д.Мордовець включав так само тих, хто хоча і був східного походження, але через обставини опинився під сильними західними впливами. Такими, наприклад, були Марфа Борецька – Посадниця, яка шукала захисту від наступу Москви у Литви, а до того ще й закохалась у намісника Литви, якого відправив до Новгороду польський король, Михайла Олельковича – представника знатного литовсько-українського князівського роду. Сюди ж відносились і Олена Іванівна, яка була московською принцесою, а після одруження із великим князем литовським Олександром Казиміровичем стала королевою польською та великою княгинею литовською.

Д.Мордовець показує, що західні жінки, як правило, були енергійні, ініціативні, мали гарну освіту і виховувались відповідно до вимог часу. Практично всі вони активно впливали на політику, були досить незалежними у прийнятті рішень, особливо, якщо це стосувалось їхнього особистого життя. Такі привабливі риси характеру, на думку Д.Мордовця, могли сформуватися завдяки сильним впливам західних держав, таких як Польща, Лівонський орден, Чехія, Моравія, які могли швидше навчити жінку “самодетельности и расширить сферу ее воззрений, дать ей более почетное место на страницах истории”¹⁸. Так, аналізуючи постать Софії Вітовтовни, Д.Мордовець дає їй блискучу, хоча і поверхову характеристику: “Около 70–ти лет жила София Витовтовна в Москве, пережила своего мужа, лично участвовала, как умная и энергичная женщина в великом “собирании Русской земли”, помогала своему сыну в управлении землею, попадалась в плен к врагам, выдерживала в Москве осады татар и других противников московского кня-

жества и вообще значительно возвысила собой положение женщины в Русской земле положение столь обесцвеченное и приниженное удельными смутами и татарщиной”¹⁹.

Д.Мордовця, на жаль, не цікавило, а можливо, він свідомо уникав розгляду феномену Софії Вітовтовни, яким позначені була так само біографія та кар’єра Олени Глинської. Схожість їхньої долі полягала в тому, що опинившись на вершині політичної влади та відчувши корону на своїй голові, вони починали активно проводити чи підтримувати імперську політику своїх чоловіків - потенційних або, навіть, реальних ворогів їхніх кровних сімей. Адже відомо, скільки зусиль доклав великий князь литовський Вітовт, щоб стримати експансію Москви і захистити від неї литовсько-українські землі. Фрондиські демарши Михайла Глинського обернулись для нього врешті-решт тим, що його рідна племінниця відправила його до в’язниці, аби він не зміг яким-небудь чином завадити в майбутньому її сину – Івану Грозному. Д.Мордовець намагався уникати аналізу гострих і “політично неблагонадійних” проблем, пов’язаних із біографіями його героїнь. Наприклад, називаючи Олену Глинську просто “литвинкою”, не натякаючи навіть на її зв’язок із українськими землями, він акцентував увагу на тому, що вона “...получила уже другое образование и выросла в другой обстановке и была уже сама далеко не тем, чем были все прочие девицы, княжны и боярышни, родившиеся в московской земле...”²⁰. Д.Мордовець лише констатує, що з ім’ям Олени Глинської пов’язували “все внутренние и внешние дела Московского царства до возмужалости Ивана Грозного”²¹. Сам причому був вражений тим, як вміло західні жінки задавали тон політиці, опинившись наближеними до самих вершин східно-російської влади, як вміло вони маніпулювали своїми вінценосними чоловіками. Аби подобатися молодій і модній Олені Глинській і бути схожим на панів литовських, Василій III наважився навіть поголити бороду, що в той час підлягало осуду і вважалось справою гріховною в Московській державі і ще до початку ХУІІІ ст. лунали чисельні протести та виникали “сильные выходы против этого гнусного, эллинского обычая”, як висловлювались прихильники старого²².

Для Д.Мордовця привабливість західного типу жінок, крім світського виховання та освіти, була зумовлена також їхньою

відкритістю щодо сприйняття нових модних тенденцій в одязі, вмінням оперативного відгукуватись на них та запроваджувати у життя. В розповіді про доньку Івана III Васильовича, яка стала, як вже згадувалось, великою княгинею литовською та королевою польською, Д.Мордовець не забув наголосити на захопленні польських шляхтянок модою і підкреслював, що "...польские шляхтянки всегда славились своим шегольством..."²³. Під впливом нового оточення, в якому опинилась московська княжна, у неї дуже скоро сформувались нові смаки та уподобання, які всіляко намагався задовольнити її впливовий батько. Письменник наводить один із листів Іван Васильовича до своєї доньки, в якому той, проявляючи ніжну турботу про її зовнішність та вбрання, проникливо писав: "Приказала ты ко мне о горностаех и белках, и я тебе послал 500 горностаев та 1500 подпалей. Приказала ты еще, чтобы прислать тебе соболя черного с ногами передними и задними и с когтями, но смерды, которые соболей ловят, ноги у них отрезают; мы им приказали соболей черных добывать, и как нам их привезут, мы к тебе пошлем сейчас же..."²⁴. Дивно, що Олена Іванівна, піддаючись дуже швидко впливам західної моди, в той же час зберігала міцним духовний зв'язок із своєю московською родиною, на відміну від Софії Вітовтовни та Олени Глинської. Тут проявилась східна традиція виховання і справами свого батька Олена Іванівна продовжувала перейматись більше, ніж проблемами свого чоловіка, про що свідчать деякі вислови із її листа, які наводить Д.Мордовець. Наприклад вона скаржилась батькові і очевидно в її слова була доля істини: "Все одно только и говорят: для того он отдал дочь свою в Литву, чтобы тем удобнее землю и людей высмотреть..."²⁵.

Порівнюючи західно-руських та східно-руських жінок, навіть висловлюючи неприкриті симпатії на адресу перших, Д.Мордовець в той же час віддавав пріоритет жінкам московської Русі щодо так званої "чистоти нравів" та моралі. Йому, наприклад, явно не подобалось, як поводи́ла себе Марія Гольшанська, з якою одружився князь Андрій Курбський, перебуваючи в українських землях. Її досить незалежна поведінка по відношенню як до двох своїх попередніх чоловіків, так і до третього Андрія Курбського не вклада́лась в уявлення Д.Мор-

довця про шлюбні відносини, а значить, підлягала осуду самого письменника. Він дозволив собі зробити висновок, що звучав узагальнююче і був схожий на своєрідний вирок західним жінкам: "Мы увидим, что по сопоставлению женских личностей восточной или московской Руси с женскими личностями западной или литовской Руси, в отношении чистоты нравов, преимущество едва ли окажется на стороне женщин западной Руси: так, жена Курбского, урожденная Марья Юрьевна Гольшанская, по легкости нравов и по своим нравственным правилам вообще, едва ли стоила Курбского..."²⁶. Щоравда, заради справедливості, Д.Мордовець, відмічав, що сам Курбський "дитя своего времени, не был чужд его пороков и странностей"²⁷.

Інша героїня Д.Мордовця Марфа Борецька, яка теж знаходилась під сильними західними впливами, так само не викликала великої симпатії у Д.Мордовця. Особливо обурювало автора те, що Марфа, будучи вже не молододою, дозволила собі мати роман із Михайлом Олельковичем і Д.Мордовець із докіром на адресу свавольної жінки висловлювався: "Честолюбивая Борецкая могла теперь надеяться иметь и наместника, и жениха, не смотря на то, что у нее самой были уже дети и внуки... Но она забыла свои лета для Великого Новгорода"²⁸. Здавалось, що Д.Мордовцю як письменнику, який був проникнутий демократичним духом часу, повинні бути близькими автономно-республіканські уподобання цієї жінки. Але стосунки між чоловіком і жінкою Д.Мордовець сприймав і оцінював досить консервативно, в межах поширеної на той час суспільної моралі. При всіх новомодних демократичних тенденціях другої половини ХІХ ст. в середовищі українсько-російських інтелектуалів панували все ще консервативні погляди на сферу інтимних відносин чоловіка і жінки. Вона залишалась, такою, що найменше підлягала переосмисленню і в ній продовжували домінувати християнські канони та усталені суспільні стереотипи, ґрунтом для формування яких в свій час служила вже згадувана "теремная традиція". Демократичні сімейні традиції західного зразка, поширені на українсько-литовських землях до їхнього входження до складу Московської держави, які залишали за жінками право голосу та право вибору, давали право на розлучення, сприймалися тепер, в

XIX ст. як відхилення від норм суспільної моралі та підлягали осуду. Багатошлюбність Марії Гольшанської та жіноча самодостатність Марфи Борецької були саме із розряду таких, через що і здобули собі негативні оцінки Д.Мордовця.

Історіографічне дослідження чотирьохтомного видання Д.Мордовця, присвяченого історичним жіночим постатям, дозволяє простежити ще одну гостру соціально-психологічну проблему, яка турбувала автора. Письменник намагався прослідкувати не лише тільки те, як жінки впливали на події історії, визначаючи її хід. Не менш важливим для нього було і те, як сам час, формував жіночі характери, змінюючи їх та пристосовуючи до нових політичних умов. Д.Мордовець був переконаний, що кожна епоха висувала свої ідеали і вміння їх зрозуміти, відчути, проникнутись ними, наслідувати та впроваджувати у життя багато в чому вирішували успіх у житті. Навпаки, відсутність подібної інтуїції закінчувалась для жінки поразкою і часто катастрофою. Ця думка письменника проходить через декілька історичних жіночих постатей, серед яких в даному випадку особливий інтерес представляють ті, що були так чи інакше пов'язані із українською історією.

З особливою прискіпливістю Д.Мордовець досліджував феномен княгині Ольги, однієї із перших відомих жінок, образ якої продовжував залишатись популярним і широко тиражованим у середовищі його сучасників як ідеал жінки – мудрої правительки “земли русскої”. Письменник намагався розібратися в тому, що могло приваблювати літописців, а за ними і цілі покоління людей у цій жінці, популярність якої не знала часових кордонів. Між тим, найбільш відомим фактом біографії Ольги, і на це ще раз вказує Д.Мордовець, була надзвичайно жорстока помста вбивцям свого чоловіка, яку вона вчинила “с редкой женской находчивостью и даже изысканностью”²⁹. Пояснюючи вчинок цієї жінки і навіть намагаючись виправдати його з позицій ранньосередньовічної моралі, письменник констатував, що цього вимагало “не одно ее женское чувство, не одно приличие, наконец, не жестокость времени или ее личная мстительность, но закон страны, точное исполнение которого должно было возвысить ее и в собственном мнении, и во мнении народа, и, наконец, во мнении самих врагов”³⁰. Він справедливо відмічав, що “жестокость и мечь

вызывались естественным законом, которым управлялись тогдашние ... общества, считавшие кровавую месть делом священным, а потому тот, кто жесточе мстил, в глазах народа был истинным блюстителем закона”³¹.

Але феномен популярності жорстокої, підступної, мстивої Ольги у XIX ст., її всенародне шанування видавалися Д.Мордовцю, до певної міри, анахронізмом і, схоже, залишилися для нього загадкою, яка не дала йому змоги позбавитися змішаних відчуттів щодо цієї уславленої історією жінки.

Д.Мордовець переконливо доводить, що початок XVIII ст. сформував новий жіночий ідеал, своєрідним уособленням якого стала Анастасія Скоропадська. Він називав її “новой украинской женщиной” на відміну від Мотрі Кочубеївни³². Остання була романтичним символом минулого часу і загинула через те, що не в змозі була оцінити нову геополітичну ситуацію, піддавшись своїм романтичним почуттям. Д.Мордовець був переконаний, і мав в цьому рацію, що Анастасія Скоропадська була повною протилежністю Мотрі Кочубеївні. Жорсткий прагматизм та тонка природна жіноча інтуїція допомогли А.Скоропадській із дочки звичайного прилуцького купця стати “ясновельможною гетьманшою”.

Хоча в цілому політологічні міркування Д.Мордовця з приводу зовнішньополітичних реалій та перспектив України не витримують ніякої сучасної критики, ситуацію із А.Скоропадською він оцінив доволі справедливо, адже на той момент: “Скоропадская вырвала из рук Матрены эту гетманскую булаву, потому что поняла, куда должна была тяготеть с этой булавой вся Малороссия: булава эта буквально очутилась в руках Настасьи Скоропадской, потому что муж ее, гетман Иван Скоропадский, человек слабый, безвольный, бесхарактерный, не умел держать эту булаву...”³³.

Історіографічний аналіз жіночої портретної галереї Д.Мордовця можна було б продовжити. Та, враховуючи те, що проаналізувати таким чином всі сто персонажів неможливо, слід зупинитись. Як видно, жіночі історії Д.Мордовця мають право бути складовою української історіографії. Більш того, вони можуть претендувати і на місце в українській історичній фемінології. Чотирьохтомне видання “Русские женщины...” вишло в цілому у Д.Мордовця не як переказ сюжетів відомих

істориків, а як повноцінне історико-літературне дослідження. Відомі історичні сюжети стали для нього зазвичай приводом для висловлювання власного бачення, інколи суперечливого, але здебільше вагомого, оригінально та важливого.

- 1 Дорошкевич Г. Д. Мордовець як літературна і громадська постать (1830–1905) // Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського. - Ф. Х., спр. 17301, арк.4.
- 2 Там само. - Арк.25.
- 3 Там само. - Арк.30-31
- 4 Там само. - Арк.13.
- 5 Мордовцев Д. Русские исторические женщины. Популярныe рассказы из русской истории. Женщины допетровской Руси. - СПб, 1874; Його ж. Русские женщины нового времени. Биографические очерки из русской истории. Женщины первой половины XVIII века. - СПб, 1874; Його ж. Русские исторические женщины. Популярныe рассказы из русской истории. Женщины второй половины XVIII века. - СПб, 1874; Його ж. Русские женщины нового времени. Биографические очерки из русской истории. Женщины XIX века. СПб, 1874
- 6 Милль, Д.-С. Подчиненность женщины / Пер. с англ. под ред. Марка Вовчка с предисловием М.Цебриковой; 2-е изд., испр. - СПб, 1870; Иконникова В.С. Русская женщина накануне реформы Петра Великого и после нее. - К., 1874; В.Шульгин. О состоянии женщин в России до Петра Великого. Историческое исследование. - К., 1850; Американки XVIII в. / Составлено по мемуарам мистрисс Эллет. - СПб, 1871; та інш.
- 7 Милль Д.-С. Подчиненность женщины... - С.1
- 8 Мордовцев Д. Русские исторические женщины. Популярныe рассказы из русской истории. Женщины второй половины XVIII века. - СПб, 1874. - С. IX
- 9 Момот В.С. Данило Лукич Мордовцев. - Ростов-на-Дону, 1978. - С.34
- 10 Александрова В. Данило Лукич Мордовцев (спогади його доньки) (1928) // ІР НБУВ. - Ф. Х., спр. 16843-16844, арк.5
- 11 Там само. - Арк.4.
- 12 Мордовцев Д. Русские исторические женщины. Популярныe рассказы из русской истории. Женщины первой половины XVIII века. - СПб, 1874. - С. XI
- 13 Мордовцев Д. Русские исторические женщины. Популярныe рассказы из русской истории. Женщины допетровской Руси. - СПб,

1874. - С.1
- 14 Там само.
- 15 Там само. - С.2
- 16 Мордовцев Д. Русские исторические женщины. Популярныe рассказы из русской истории. Женщины первой половины XVIII в. - СПб, 1874. - С. XIII
- 17 Мордовцев Д. Русские женщины нового времени. Биографические очерки из русской истории. Женщины второй половины XVIII века. - СПб, 1874. - С. IX
- 18 Мордовцев Д. Русские исторические женщины. Популярныe рассказы из русской истории. Женщины допетровской Руси. - СПб, 1874. - С.139
- 19 Там само. - С.59
- 20 Там само. - С.54
- 21 Там само. - С.139
- 22 Там само. - С.140
- 23 Соловьев С.М. Чтения и рассказы по истории России. - М., 1990. - С.493
- 24 Мордовцев Д. Русские исторические женщины. Популярныe рассказы из русской истории. Женщины допетровской Руси. - СПб, 1874. - С.130
- 25 Там само.
- 26 Там само. - С.123
- 27 Там само. - С.202
- 28 Там само.
- 29 Там само. - С.66
- 30 Там само. - С.2.
- 31 Там само.
- 32 Там само. - С.20.
- 33 Мордовцев Д. Русские исторические женщины. Популярныe рассказы из русской истории. Женщины первой половины XVIII века. - СПб, 1874. - С.27.